

Malovaný ornament v Hluku

Vladimír Šácha

Slovo **ornament** (*ornamentum*) pochází z latiny a znamená ozdobu, okrasu. Ornamentem se na Slovácku zdobily kraslice, kroj, nábytek i stavby. Vytvářel se voskem, vykropoval vodou, maloval vápnem nebo barvou, vysypával pískem, obtiskoval formičkami, vyšíval nití, vyřezával do dřeva, kreslil prstem do hlíny i mýdlem na sklo. Některé z vyjmenovaných technik jsou podrobně prostudovány a zdokumentovány. Bohužel, ornament malovaný barvami na vnější i vnitřní stěny budov, mezi ně zatím nepatří. Jsou to ony známé malované kapličky, vinařské sklepy, žudra a okénka, které dotvářejí typický žánrový obrázek Slovácka.

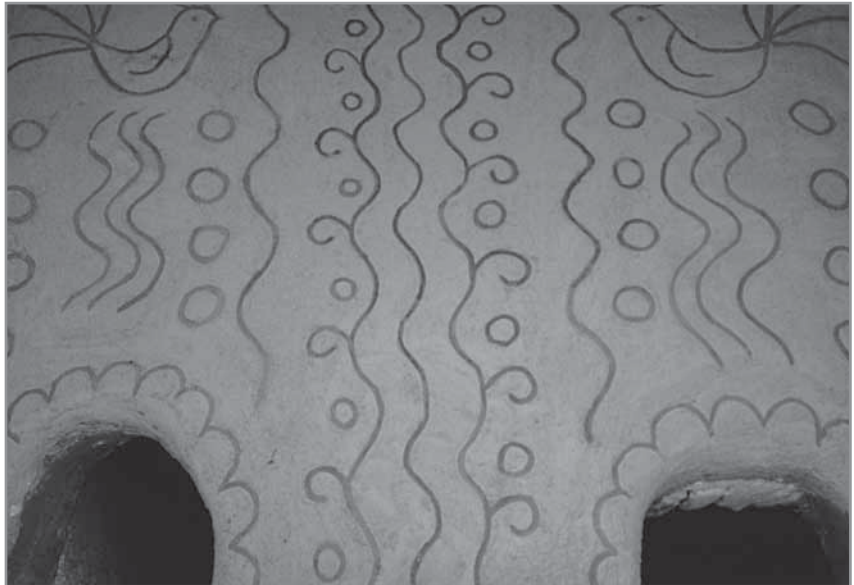
Z útržkovitých textů v odborné literatuře, ale především z terénních sběrů a záznamů se podařilo v hluckém Muzeu folkloru a tradic vytvořit prozatím ojedinělou expozici, která je zaměřena na historický vývoj a regionální různorodost malované slovácké ornamentiky. Velký důraz je tu kladen také na dokumentaci místní podoby ornamentu a na předávání dovedností jeho tvorby během tematických tvořivých dílen.

Ornament v černé kuchyni

Předpokládá se, že počáteční vývoj lidového ornamentu souvisel s vírou v nadpřirozenou moc některých motivů. Znaky na kraslicích měly nejspíše zdůraznit a podpořit jejich obřadní význam, motivy kreslené v černých kuchyních asi pomáhaly chránit domácí krb před vyhasnutím či naopak požárem a symboly malované okolo dveří a oken zaháněly zlé demony a bránily jim proniknout dovnitř domu.

Výzdoba černých kuchyní se soustředila na sazemi zakouřené stěny otevřeného ohniště. Aby se hospodyně alespoň na čas zbavily sazí, tak stěny přemazávaly směsí bláta, plev, dřevěného popela

Obr. 1. Černá kuchyně na památkových domcích, Hluk 2008.
Foto Vladimír Šácha.

a koňského trusu smíchanými v horké vodě. V této nové vrstvě omítky se ještě před jejím zaschnutím vytvářely jednoduché motivy. Prsty byl smazáván čerstvý nános a v místě kresby pak prostupovala na povrch spodní sazová vrstva. Základním motivem byly svislé vlnovky, v některých regionech nazývané *háďata*, *hady*. Na ně pak mohly navazovat úponky a stylizované větvičky vytvářející dohromady strom života. Občas se také objevoval stylizovaný motiv kohouta a ptáka *chocholáčka*. Všechny tyto motivy měly zřejmě v očích svých tvůrců symbolický význam. Na černou kuchyni navazoval prostor síně. V ní býval zdoben podstropní pás, na který se obtiskovaly různě tvarované formy vyrobené ze zemědělských plodin (brambory, řepa, obilné klásky, makovice) a namáčené v husté barvě. Tyto techniky výzdoby byly podrobněji zdokumentovány na Horňácku,¹ ale podle ústního podání pamětníků byly využívány i v Hluku. Ukázka těchto technik se nachází v domě č. p. 284, který je součástí Muzea folkloru a tradic.

Na průčelí domů býval ornament mnohdy umístěn ke vstupním otvorům – oknům a dveřím. Je pravděpodobné, že i zde dříve plnil ochrannou funkci, měl totiž zabránit vstupu nečistých sil do stavení.² Podobná symbolika je patrná na některých malbách i v současnosti, kdy se ornamentům nade dveřmi připisují nápisy: *Daj, Bože štěstí nebo Bože, nám pomáhaj*. V Hluku se jednoduchá ornamentová výzdoba průčelí uplatňovala v podobě barevných šambrán se srdéčky okolo oken a malováním kolem popisného čísla domu.

1) SEVEROVÁ, D.: *Nástěnné malby v horňáckých interiérech*. In: Lidová kultura východní Moravy 2. Gottwaldov 1961

2) NIEDERELE, Lubor – BOHÁČ, A. – HÚSEK, Jan: *Moravské Slovensko*. Sv. 2. Praha 1922, s. 669: „V Šumicích přivážou k povijanu i svěceník a na okna malovali dříve svěcenou křídou panenky hlavou dolů obrácené a stavení vykuřovali kadidlem (M. Kremlová). To všechno jsou apotropaia, zejména proti divým ženám a mûře.“, dále s. 717: „V Pavlovicích, když na dítě chodí mûra, má se zvonovou masťou potírat, anebo výkaly jeho vzít do plínky, položit na metlu (koště) a postavit metlu ke dveřím. Také se psávají muří nohy svěcenou křídou na okna nebo na dvěře.“

Obr. 2. Podstropní pás s obtisky brambor, Hluk 2008. Foto Vladimír Šácha.

Obr. 3. Šambrány okolo oken, Hluk 2008. Foto Vladimír Šácha.

Malované dvory

Společenské změny a zlepšení životních podmínek během 19. století měly vliv i na vnímání a využití ornamentu. Magická a obřadní symbolika motivů byla nahrazena jejich využitím k okrasným

Obr. 4. Malba okolo popisného čísla, Hluk 2010. Foto Vladimír Šácha.

Obr. 5. Malované průčelí domu, Hluk 2010. Foto Vladimír Šácha.

a reprezentativním účelům.³ S tím také souvisí uplatnění nových motivů, kompozic a používaných technik. Inspiraci nacházely maléřečky zřejmě ve slohovém umění, se kterým se setkávaly při službě u panstva, ve městech nebo v církevních objektech. V této souvislosti je zajímavá podobnost starých motivů maleb a výšivek. Významným zdrojem inspirace byla i samotná příroda. V lidové ornamentice je možné nalézt množství motivů, které mají svoji předlohu na louce, polní mezi nebo na zahrádce.⁴ Inspirační zdroje se ve fantazii maléřeček vzájemně prolínaly a výsledkem je velká pestrost regionálních ornamentik a individuálních stylů.

Typickým projevem reprezentativního malovaného ornamentu v Hluku byly asi metr široké okrové pásy, které se táhly v podstřeší některých domů na jejich průčelí, v prostoru návratí i na dvoře. Hlavními motivy byly tzv. *hlucké růže*, doplněné *pavími oky* (trojlístky), kalichy, pupenci, chrpami a lístečky. Typickým znakem byly bílé a černé kontury motivů. Takové malby jsou zachyceny na fotografiích již ve třicátých letech 20. století a na některých dvorech se zachovaly dodnes.

Malba takových ornamentů byla velmi náročná, a tak si je mohli dovolit jen majetnější hospodáři. Délka malovaných pásů na jednom dvoře mohla dosahovat i několika desítek metrů a na jejich tvorbě se obvykle podílelo více žen. Malbu začínala maléřečka – specialistka, která navrhla kompozici, předkreslila ji na zeď a určila barevné kombinace. Na vybarvování se pak podílela i hospodyně společně s rodinou

3) BEDNÁRIK Rudolf: *Malované ohnišťa v oblasti Malých Karpát*. Martin 1956.

4) *Soukromý archiv Vladimíra Šáchy*, tvorba Anny Ličmanové z Hluku.

Obr. 6. Ornamet ze třicátých let 20. století, Hluk.

Obr. 7. Malba pocházející z padesátých let 20. století, zachycen stav v roce 2000, dnes již zbořeno, Hluk 2000. Foto Vladimír Šácha.

Obr. 8. Současná malba na památkových domcích, Hluk 2008. Foto Vladimír Šácha.

nebo se svými kamarádkami. K malování se dříve používaly přírodní pigmenty nebo práškové barvy ředěné mlékem a vaječným bílkem. Později je nahradily kupované barvy syntetické. Štětce si malářečky vyráběly samy. Jednoduše si opatřily svazek koňských žíní nebo jemných zvířecích chlupů a připevnilly jej ke klacíku.⁵ Dnes se používají běžně dostupné výtvarnické štětce.

5) Soukromý archiv Vladimíra Šácha, záznamy vzpomínek pamětníků.

Obr. 9. Malovaný talířek od Antonie Machalové z Hluku, 2006.
Foto Vladimír Šácha.

Obr. 10. Malovaný talířek z Hluku, 2006. Foto Vladimír Šácha.

Ornament na talíři

Na začátku 20. století se začal ornament uplatňovat jako dekorativní prvek i v městském prostředí. Tehdejší zájem o tradiční kulturu venkova se projevoval mimo jiné i zvýšenou poptávkou po drobných dekorativních předmětech. Maléřečky této poptávky využily a motivy z výšivek nebo malovaných žuder přenášely na porcelánové talíře, džbánky či hrníčky. Malba však byla prováděna olejovými barvami na glazovaný povrch. Malovaný talířek se tak stal pěknou ozdobou v kuchyni, nedalo se však z něj jíst. Sortiment byl záhy rozšířen také o dřevěné talíře, dózy, truhličky nebo nábytek. Již v roce 1920 vzniklo ve Strážnici Družstvo lidových maléřeček a vyšivaček, které produkovalo množství malovaných dekorativních předmětů z keramiky i ze dřeva a prodávalo je i do zahraničí.⁶

Také maléřečky z Hluku produkovaly, především v polovině 20. století, velké množství malovaných talířků a jiných ozdobných předmětů, které prodávaly specializovaným obchodníkům. Je otázkou, zda tehdejší tvorbu lze pokládat za lidovou nebo komerční. V odborné literatuře je totiž obvykle považována za folklorní kýč a velmi silně kritizována.⁷ Faktem však zůstává, že malovaný talířek se stal oblíbeným ozdobným předmětem nejen u turistů, ale i na samotném Slovácku. Téměř v každé hlucké domácnosti lze najít kout, kde jsou takové předměty soustředěny. Těžko je však můžeme v dnešní době považovat za pouhou kýčovitou sbírku. Pro své majitele mají vzpomínkovou hodnotu nebo vyjadřují jejich vztah k tradiční kultuře a k regionu. Dodatečně tak získávají i symbolický význam.

6) ADÁMEK J.: *Strážnický ornament*. Malovaný kraj 1998, č. 6.

7) Například JANČÁŘ Josef a kolektiv: *Lidová kultura na Moravě*. Brno–Strážnice 2000, s. 233: „Podnes se lze s malbami setkat v Tvrdonicích a Lanžhotě, kde ovšem úpadková naturalizace a miniaturizace pokročila nejdále. Jejich převážně vegetabilní ornamentika je v poslední vývojové fázi nápadně atomizovaná, vyznačuje se naturalistickým pojetím ornamentu, jeho hypertrofií a barevnou agresivitou.“, dále práce Martina Šimší v *Ornament Strážnicka – Omalovánkový průvodce oblasti Strážnicka na papír i na sklo*. Strážnice 2005, s. 20: „Široké uplatnění a velký územní rozsah by nás mohly vést k domněnce, že se jedná o jeden ze starých prvků lidové výtvarné tradice. Opak je však pravdou a ornamentika, ve stylové podobě nazývaná národní dekorativismus, o mnoho nepřekročí stáří sta let. Za svůj vznik a rozšíření vděčí širokému zájmu veřejnosti a také badatelů, kteří na počátku 20. století vlastenecky dokumentovali lidovou kulturu a společně s výtvarníky se snažili o její nové začlenění do života společnosti. Výšivka a ornament patřili k prvním „obětem“ jejich snah. Jednotlivé motivy byly sbírány a sestavovány do vzorníků, které následně používali učitelé obecních, měšťanských i uměleckoprůmyslových škol při výuce kreslení. Učitelé tak byli hlavními prostředníky při předávání ornamentu zpět do vesnického prostředí.“, dále ČECH V.: *Lidová nástěnná malba na Slovácku*. Litomyšl 2002

Ornamentová expozice

Dá se říct, že v současnosti zájem o malovaný ornament v Hluku opět vzrůstá. V Muzeu folkloru a tradic od roku 2005 postupně vzniká na Slovácku ojedinělá expozice, která je zaměřená právě na malovaný lidový ornament. Kromě ukázek historických technik a podob se mohou návštěvníci muzea seznámit také s regionální pestrostí a symbolikou ornamentu celého Slovácka. Příležitostně je zde ornament prezentován také v kontextu současného výtvarného umění. V době konání hodů nebo Dolňáckých slavností zde probíhá akce Malovaný dvůr, na které se setkávají tvůrci ornamentu a návštěvníci mají možnost si vyzkoušet malování ornamentu během tvořivé dílny.⁸

Hlucké maléřečky a malíři

S tvorbou ornamentu je spojeno množství jmen maléřeček. Mnohé z nich se věnovaly také vyšívání, zdobení kraslic či pěči o krojové součásti. Malování ornamentu však nebyla v Hluku vždy jen ženská záležitost. V této činnosti se prosadilo i několik mužů.

Nejstarší známou hluckou maléřečkou byla Magdaléna Štefaníková (1871–1962). Ukázky její tvorby se bohužel nedochovaly, ale umění malby ornamentu předala svojí vnučce Marii Páčové, která je jednou z aktivních hluckých maléřeček v současnosti. Nejstaršími ukázkami hluckého ornamentu je několik fotografií ze třicátých let 20. století. Na jedné z nich je zachycena také autorka maleb Marie Dohnalová se svojí rodinou. V období po druhé světové válce působilo v Hluku velké množství maléřeček, například Anna Bachanová, Johana Pospíšková, Antonie Rozštipilová, Anna Polášková, Anna Křápková, Františka Sadílková, Marie Brzobohatá a další. Výraznou osobností byl v tomto směru také Matouš Dufka, který se věnoval nejen malbě, ale také tvorbě ornamentální sgrafitové výzdoby domů.

V současné době se tvorbě ornamentu v Hluku věnují: Marie Páčová (nástěnná malba), Dana Hrbáčková (malba dekorativních předmětů), Marie Křižalkovičová (ornamentální zdobení perníků), Ludmila Křápková (malba kraslic) a Vladimír Šácha (nástěnná malba).⁹

Obr. 11. Malovaný talířek z Hluku, 2005. Foto Vladimír Šácha.

Obr. 12. Tvořivá dílna, Hluk 2009. Foto Vladimír Šácha.

Obr. 13. Malování ornamentu, Hluk 2009. Foto Vladimír Šácha.

8) Expozice je prezentována také na internetových stránkách www.dolnacko.cz; cit. dne 26. dubna 2011.

9) VÁVRA, J.: *Hlucké folklorní dny – doslov*. Hlucké noviny 1997, č. 1, dále *Soukromý archiv Vladimíra Šáchy*, záznamy vzpomínek pamětníků.

Obr. 14. Motiv *hlucké růže* od Marie Páčové, Hluk 2009. Foto Vladimír Šácha.

Obr. 15. Výšivka mužské košile z druhé poloviny 19. století, Hluk 2009. Foto Vladimír Šácha.

Hlucký ornament¹⁰

Motivy – dominantním motivem je *hlucká růža*. K dalším motivům patří: tulipán (kalich), růžička, kopretina, *paví oko* (trojlístek), pupen, karafiát (chrpa), jablůčko, srdce, vinné hrozny, jahůdky, pomněnky.

Barvy – důležitý je vyvážený poměr červené a modré barvy, tzn. že by ani jedna z těchto barev neměla výrazně převládat. Žlutá barva bývá použita v poměrně malé míře, vždy na vyplnění drobných ploch uvnitř motivů. V barevné škále hluckého ornamentu nesmí chybět černá. Používá se na kontury (obrysy) hlavních prvků. Listy a stonky jsou zelené. Bílá barva je pouze doplňková a při malování přijde na řadu jako poslední. Bílé puntíky a kapičky prosvětlí velké prvky. Pokud se ornament nachází na okrovém podkladě, mají všechny motivy bílý obrys.

Kompozice

1. *Kytka (strom života)* – ornament vychází z jednoho ústředního prvku, kterým bývá nejčastěji srdce. Při dalším větvení a rozrůstání kytky je důležité dodržet symetrii – skladba motivů i jejich barev na pravé straně musí odpovídat straně levé.

2. *Pruh* – prvky jsou kladeny vedle sebe, přičemž se obvykle dodržuje střídání paprscitých a osově souměrných motivů (nejčastěji růže s tulipánem nebo *pavím okem*). Důležité je také střídání velkých hlavních prvků s malými doplňkovými.

3. *Čtverec* – do malby byl převzat z výšivek mužských krojových košil. Ústředním motivem je *hlucká růža*, na kterou křížem ze čtyř stran navazuje motiv *pavím okem*, karafiátu nebo tulipánu.

¹⁰ Soukromý archiv Vladimíra Šáchy, vlastní popis.